

Н. В. Науменко, д-р філол. наук, проф.
Національний університет харчових технологій, м. Київ
e-mail: lyutik.0101@gmail.com

ПОЕЗІЯ ІВАНА ФРАНКА "МАМО-ПРИРОДО!.." ЯК ІНВАРІАНТ СУЧАСНОГО НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Наукова поезія – різновид поетичної творчості, в якій думка виявляє нерозривну естетичну єдність раціонального й ірраціонального першоелементів, а наукова компонента визначає зміст твору, напрям розвитку ліричної теми. У цій статті зроблено спробу осягнути формозмістові характеристики поезії Івана Франка "Мамо-природо!.." з циклу "В плен-ері", зокрема її композицію та мову як засновки для створення новітньої парадигми наукового дослідження. Просодичні елементи, передусім вільновіршову форму та постійну зміну темпоритму мовлення ліричного оповідача, відтак утверджено як чинники творчого контакту з реципієнтом, спонуки до самостійного осмислення реальності в категоріях термінів, запозичених із різних наук.

Ключові слова: наукова поезія, творчість Івана Франка, верлібр, строфа, образ, розмір, термін.

Становлення естетичної свідомості Івана Франка відбувалося на тлі співвідношення поетичного й наукового первнів у процесі осмислення світу та свого місця в ньому. В літературній діяльності, на думку митця, "треба знання і науки, щоб уміти доглянути саму суть факту, щоб уміти порядкувати і складати дрібниці в цілість... по яснім і твердім науковим методі".

Це й спричинило те, що одним із несподіваних напрямів індивідуальної творчої практики І. Франка стала наукова поезія. Першим взірцем її став вірш "Мамо-природо!.." з циклу "В плен-ері" (1895) – архіввір натурфілософського гатунку: саме він започаткував потужну хвилю поезії сцієнтичного профілю, яка триває й до сьогодні.

До давніх, рідкісних жанрів поетичної творчості належить віршований науковий трактат. В українській літературі початками

наукової поезії вважаються "Шестодневи" – тлумачення біблійної легенди про створення світу, у яких подаються різноманітні дані з природознавства [5, 585], та "Фізіологи" – збірки статей, присвячених реальним і фантастичним тваринам, рослинам, каменям [5, 531]. Саме така – віршована – форма викладу наукового матеріалу сприяла ліпшому його запам'ятовуванню читачами.

У XIX столітті співвідношенню поетичного та наукового мислення в структурі художнього твору належну увагу приділив Олександр Потебня. Ознакою *поетичного* мислення є перетворення думки, вираження значення за допомогою **образу**; *наукове* мислення пов'язане з переходом від поезії до прози й переважання **значення** над образом. При цьому образність у деяких словах зникає, оскільки ці слова втрачають свій третій елемент – уявлення, або внутрішній знак значення. Проте мова лишається образною, адже нові слова творяться весь час, і тим більше, чим дівіша думка в мові [10, 18–20].

Особливе значення надається метафорам та метоніміям: адже вони не лише дозволяють кожному осягнути світ по-новому, а й є джерелом великої кількості наукових термінів. Саме поєднання в поетичному тексті авторських метафор і метонімії з науковою термінологією й визначає унікальність Франкового вірша.

Не можна не зазначити також органічність науковій поезії вільної віршової форми: завдяки верлібровій інтонації викладу твір Івана Франка підкреслює "хаотичні, неспокійні пориви людської думки, націленої на пізнання світу" [1, 217], і наукова мова вірша дістає потужний суб'єктивний потенціал.

Більшість учених стверджують, що твори Івана Франка поклали початок класичному українському верлібру [4, 109; 7, 275; 8, 47; 9, 370]. Втілення вільних форм пояснюється характерним для доби зламу століть прагненням до оновлення віршового вислову, осмислення людиною свого місця в природі, досвідом наукової діяльності митця.

Мета цієї роботи – на основі аналізу теоретичних праць та повільного прочитання вільновіршового твору Івана Франка "Мамо-природо!.." визначити особливості його жанрової семантики, з'ясувати місце та роль наукової термінології у становленні поезики франківського верлібру, розкрити "секрети"

творчої лабораторії митця, які стануть засновком для подальших шукань українських поетів у галузі наукової поезії.

Твір "Мамо-природо!.." виявляється плідним ґрунтом для вивчення з позицій не лише версифікації, а й образної структури, передусім сенсорики. Тому теоретичною основою нашої роботи став трактат "Із секретів поетичної творчості", в якому І. Франко намагається знайти першооснову вільного вірша як синтезу поетичного вислову та принципів наукового пізнання.

Посилаючись на різні літературні джерела, вчений установив, що українська мова найбагатша на означення вражень зору, проте найбідніша на означення смаку та запаху [12, 238]. Зате внаслідок цього зростає багатозначність прикметників ("солодкий", "солоний", "гіркий"), й відтак вони з синтаксичних означень перетворюються на поетичні тропи.

Особливу увагу письменник приділяє аналізу чуттєвих образів в українській поезії, виділяючи серед них три найголовніших:

1. **Дотик.** Це відчуття спричинило появу багатьох художніх засобів, над первісним значенням яких люди замислюються зрідка: *то тяжка справа, легко мені на душі, се піде гладко, гаряче любити, холодна розпука* тощо. "Поезія мусить користати з тих образів, нагромаджених уже в самій скарбівні мови, тим більше, що вони вже поетичні самі собою" [12, 243]. Іншими словами, у поєднанні прикметників і прислівників з нехарактерними для них абстрактними іменниками (справа, любов, розпука тощо) реалізується їхня внутрішня форма (за О. Потебнею), виникає новий поетичний троп – метафора;

2. **Слух.** Це чуття І. Франко тлумачить як джерело музики, спілкування й мови: "У людей на його основі виробилася мова... Змисл слуху... дає нам пізнати цілі ряди явищ моментальних, невловимих, летючих, цілі ряди змін наглих і сильних, що вражають нашу душу" [12, 247]. Можна стверджувати, що цими словами письменник заклав теоретичні підвалини українського імпресіонізму, що виявилось в циклі віршів із характерною назвою – "В плен-єрі";

3. **Зір.** На думку І. Франка, зорові образи чи не найбільше важать у сприйнятті людиною світу. "Дуже часто поет послуговується грою кольорів у природі, щоб характеризувати зміну людського чуття" [12, 264]. Дослідник проводить паралель між поезією й живописом,

твердячи, що поезія апелює як до зору, так і до слуху, а далі й до інших чуттів, творячи асоціативні комплекси, які не можуть викликати ні живопис, ні музика самі собою.

Певні конкретно-чуттєві образи, які з часом поєднуються у цілі комплекси, закладаються, на думку письменника, у сфері підсвідомості людини. Здатність виводити ці комплекси чуттєвих вражень і згадок на рівень усвідомлення Франко вважав головною особливістю людини з художнім складом мислення.

Таким чином, праця "Із секретів поетичної творчості" – своєрідний підручник із поетичного мистецтва. Акцент тут перенесено з класичних зразків на "враження та згадки" митця, з яких утворюються асоціативні ланцюжки, важливі для пізнання людиною довкілля та свого місця в ньому. Отже, доцільно розглянути на засадах цього поетичного трактату "науковий" твір Івана Франка "Мамо-природо!..".

І. Франко, вболіваючи за долю рідного художнього слова, не зупинявся на одній з його форм, а намагався урізноманітнити його версифікаційну культуру. Тому в поетичній практиці митця синтезуються різновиди класичного вірша, новаторські ритмічні малюнки, а також дольники й верлібри – здобуток української поезії початку ХХ ст.

Саме потяг до первісного синкретизму мистецтва й науки визначає засади індивідуальної поетичної практики, які І. Франко у розділі "Закони асоціації ідей і поетична творчість" сформулював так: "Можливість репродукції вражень, які колись безпосередньо торкали наші змисли (чуття)... Одна така репродукована ідея викликає за собою іншу, цілі ряди інших ідей, ті знов... викликають дальші ряди ідей і так без кінця" [12, 225].

Сенсорні образи, поєднані в асоціативних комплексах, дозволяють ставити й вирішувати актуальні екзистенційні проблеми співвідношення наукового та поетичного світогляду, буття та творчості, добра та зла, взаємин людини та довкілля. Свідченням цьому є цикл "В плен-ері".

Плен-ер – спосіб показу вражень від переливів світла й тіні у природі. Яким же був інтелектуальний "плен-ер" Івана Франка? Це філософічність, соціальна наснаженість поетичного вислову, природа словесного мистецтва. Одним словом, це був практичний вияв тих положень, які визнаються беззаперечним

відкриттям у царині літературо- та мовознавства, філософії та психології творчості.

Ось, наприклад, таке інтелектуально-емоційне звернення до природи:

*Мамо-природо!
Хитра ти з біса!
Вказуєш серцю безмірні простори,
А життя замикаєш у клітку тісненьку,
в мікроскопійную клітку [11, 33].*

З перших рядків стає очевидним, що твір цей – "наукова поезія в найповнішому розумінні слова, бо викладає не тільки засвоєння чужих філософських систем, а й хід роздумів, процес пізнання й оформлення формул" [13, 101]. Архітектоніка Франкової поезії відповідає навіть новітнім вимогам до композиції наукової праці. Відповідно до цієї структури укладено й строфоїди – "лесси", за визначенням польського віршознавця З. Черни [14, 61], що надають як окремим фрагментам, так і цілому творові композиційної стрункості й логічної завершеності. Порівняймо:

1. Постановка проблеми у загальному вигляді:

*Мамо-природо!
Хитра ти з біса!..
Уяву вабиш вічності фантомом,
а даєш нам на траву моменти [11, 33].*

2. Перегляд основних положень, виділення невіршених частин загальної проблеми, котрим присвячується робота:

*Пора би покинуть старії шаблони,
добрі для всяких амеб, протозоїв,
ехінодермів і міксоміцетів! [11, 34].*

3. Формулювання мети й завдань дослідження:

*Тож час би, мамо,
...створити рай такий, як слід:
не дерева, грушки, і ябка, й фіги,
а рай в його [чоловіка] нутрі,
гармонію чуття та волі,
думок і діл, бажання і знання [11, 34].*

4. Концепція розвитку теми, який відбувається шляхом дедукації – від загального до конкретного:

- а) *тисячоліття ти... манила у безмежній пустині...;*
- б) *за десять тисяч літ важкої праці... доходимо до тої точки, до якої кицька доходить за п'ять хвиль;*
- в) *ми... пізнали зблизька твій варстат, // пізнали, як господарюєш ти...;*
- г) *І – що найвище – ми // самих себе відкрили! [11, 34–36].*

5. Висновки:

*Нехай життя – момент
і зложене з моментів,
ми вічність носимо в душі!..*

В образній структурі першої частини засадничими є дотикові елементи, пов'язані з античними першоосновами світу – вогнем, водою, землею та повітрям:

*В душах розпалюєш
Дивні огні, і бажання, і тугу,
А потім... ллєш на них дійсності воду холодну,
Куєш їх у матер'ялізму кайдани,
Розчаруванням цупко обпалюєш крила... [11, 33].*

З погляду версифікації поезія визначається дослідниками як "метризований верлібр" [1, 232], кожен окремий рядок якого являє той чи той силабо-тонічний розмір. Чергування дво- та трискладових метрів має на меті показати хвилювання поета, мінливість його внутрішнього світу. Рухи душі ліричного героя подано в монолозі, насиченому науковими термінами з різних галузей – історії, філософії, природознавства:

*Тисячоліття ти водила нас за ніс,
Манила у безмежній пустині
Фантамами безсмертя
І перспективами метафізичних
Радощів раю...
І що ж, вкінці доглупалися ми,*

*Що ті фантоми є собі фантоми...
Так кицька в дзеркалі
Бездню бачить, поки
Домацяєсь, що в нім нема нічого [11, 34–35].*

Засновком до створення складного образу є символізм **дзеркала**, яке є символом уяви (або свідомості) в її здатності відбивати зовнішню реальність видимого світу. "Подібно до відлуння, воно символізує двійників – тезу та антитезу" [2, 209–210], в чому виявляється важливість цього образу для розуміння семантики сцієнтичної поезії – постановка гіпотези та її підтвердження або спростування. Отже, елементи наукової термінології становлять цілісне бачення ліричним героєм світу та свого місця в ньому.

У строфоїді, який починається словами "Смієшся, мамо?..", проглядає алюзія до потєбнівського співвідношення поетичного та наукового мислення, а точніше – осмислення світу в категоріях поетичних і наукових. Ліричний герой Франка вирішує цю дилему на користь пізнання наукового:

*...здерли маску святості з лиця,
розвіяли рожевий, поетичний
туман, що ти вкривалась ним так довго...
то за старим туманом поетичним
ми тисячі таких красот відкрили,
таких чудес і чарів,
що серце й ум в них тонуть, як у морі [11, 36].*

Відтак ліричний герой робить висновок, у якому відлунює здатність ліричного героя побачити мале у великому й велике в малому – філософема, яка йде ще від традицій Григорія Сковороди:

*Різні тони, різні фарби,
Різні сили і змагання,
Мов тисячострунна арфа, –
Та всім струнам стрій один.
Кождий тон і кождий відтінь –
Се момент один, промінчик,
Але в кождому моменті
Сяє вічності брильянт [11, 36–37].*

Епічний лад вірша, що його В. Корнійчук називає "білим" через наявність метру й відсутність рими [3, 260], а ми визначаємо як різновид метризованого вільного вірша [6, 79], урівноважується ліричною схвильованістю автора, його емоційне зворушення, радість пізнання істини. "Мамо-природо!.." – інваріант сучасного наукового дослідження, що видно з його структури; синтез наукової поезії й ліричного діалогу, який веде оповідач із творчою силою природного довілля, з другого боку, він вимагає саме верлібрової форми, її розмовної тональності вислову, що дає читачеві імпульс до співтворчості, до спільного пошуку істин буття. У цьому – головний секрет Франкового вільного вірша.

Свого часу М. Рильський зауважував, що верлібр – це вірш, написаний класичними розмірами, які можуть вільно іпостасувати одне одного і мати різностопну будову. Таким сьогодні бачиться вільновірш Івана Франка, на тлі якого виразно постають сенсорні образи й філософсько-світоглядні розмірковування.

Узагальнюючи, варто зауважити наступне. Звертаючись до вільного вірша, Іван Франко не лише відтворював інтонаційний лад народної поезії, а й надавав нових значень образам національної культури, акцентуючи те чи інше слово, представляючи його реципієнтові у вигляді авторських метафор. Вільновіршова форма, притаманна поетичним творам філософсько-медитативного спрямування, допомагає митцеві ввести традиційні образи в контекст наукового пізнання макрокосмосу довілля та місця в ньому мікркосмосу людини – автора, ліричного суб'єкта, читача.

Зокрема, і чуттєві образи, які віддавна були головним джерелом інформації про навколишній світ, і наукова термінологія як один із шляхів освоєння світу, і філософеми як результат цього мисленневого процесу вводяться у сконденсовану й водночас відкриту вільну форму, де завдяки внутрішньому ритмові – позначникові руху думки ліричного героя – в повному обсязі реалізується їхній сугестивний, художньо-світоглядний потенціал.

Подальші дослідження в галузі наукової поезії, представленої творчістю Івана Франка та численних його послідовників, допоможуть зрозуміти сутність віршованих наукових творів як

унікальної системи поетичних жанрів, використати їхні основні риси для формування новітньої парадигми осягнення світу, що буде вельми важливим як для власне наукової, так і для навчально-виховної діяльності в сучасній Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бунчук Б. І. Віршування Івана Франка. – Чернівці: Рута, 2000. – 308 с.
2. Керлот Х. Э. Словарь символов / пер. с исп. – Москва: REFL-Book, 1994. – 608 с.
3. Корнійчук В. С. Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики. – Львів: Вид-во Львівського університету, 2004. – 488 с.
4. Костенко Н. В. Українське віршування ХХ століття. – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2006. – 287 с.
5. Літературознавча енциклопедія: у 2-х т. Т. 2: Маадай-Кара – Я-Форма / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – Київ: ВЦ "Академія", 2007. – 624 с.
6. Науменко Н. В. Серпантинні дороги поезії: природа та тенденції розвитку українського верлібру : монографія. – Київ: Видавництво "Сталь", 2010. – 518 с.
7. Семенюк Г. Ф., Гуляк А. Б., Бондарева О. Є. Версифікація: Теорія і практика віршування. – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2008. – 285 с.
8. Сидоренко Г. К. Від класичних нормативів до верлібру. – Київ: Наукова думка, 1980. – 144 с.
9. Ткаченко А. О. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства: Підручник для гуманітаріїв. – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2003. – 448 с.
10. Фізер І. Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні. – Київ: Обереги, 1993. – 192 с.
11. Франко І. Я. В плен-ері. *Зібрання творів: У 50-ти т.* Т. 3: Поезія. – Київ: Наукова думка, 1976. – 448 с.
12. Франко І. Я. Із секретів поетичної творчості. *Вибрані твори.* – Харків: Ранок, 2003. – 368 с.
13. Шаховський С. М. Майстерність Івана Франка. – Київ: Рад. письменник, 1956. – 252 с.
14. Czerny, Z. Le vers libre français. *Poetics – Poetyka – Поэтика.* – Warszawa: PWN, 1961. – 216 s.

REFERENCES

1. Bunchuk B. I. Virshuvannya Ivana Franka. – Chernivci: Ruta, 2000. – 308 s.
2. Kerlot X. Э. Slovar' sy'mvolov / per. s y'sp. – Moskva: REFL-Book, 1994. – 608 s.
3. Kornijchuk V. S. Liry'chny'j universum Ivana Franka: gory'zonty' poety'ky'. – L'viv: Vy'd-vo L'vivs'kogo universy'tetu, 2004. – 488 s.
4. Kostenko N. V. Ukrayins'ke virshuvannya XX stolittya. – Ky'yiv: VPCz "Ky'yivs'ky'j universy'tet", 2006. – 287 s.

5. Literaturoznavcha ency'klopediya: u 2-x t. T. 2: Maadaj-Kara – Ya-Forma / avt.-uporyad. Yu. I. Kovaliv. – Ky'yiv: VCz "Akademiya", 2007. – 624 s.
6. Naumenko N. V. Serpanty'nni dorogy' poeziyi: pry'roda ta tendencyi rozvy'tku ukrayins'kogo verlibru: monografiya. – Ky'yiv: Vy'davny'cztvo "Stal", 2010. – 518 s.
7. Semenyuk G. F., Gulyak A. B., Bondaryeva O. Ye. Versy'fikaciya: Teoriya i prakty'ka virshuvannya. – Ky'yiv: VPCz "Ky'yivs'kyj univerty'tet", 2008. – 285 s.
8. Sy'dorenko G. K. Vid klasy'chny'x normaty'viv do verlibru. – Ky'yiv: Naukova dumka, 1980. – 144 s.
9. Tkachenko A. O. My'stecztvo slova: Vstup do literaturoznavstva: Pidruchny'k dlya gumanitariyiv. – Ky'yiv: VPCz "Ky'yivs'kyj univerty'tet", 2003. – 448 s.
10. Fizer I. Psy'xolingvisty'chna teoriya literatury' Oleksandra Potebni. – Ky'yiv: Oberegy', 1993. – 192 s.
11. Franko I. Ya. V plen-eri. Zibrannya tvoriv: U 50-ty' t. T. 3: Poeziya. – Ky'yiv: Naukova dumka, 1976. – 448 s.
12. Franko I. Ya. Iz sekretiv poety'chnoyi tvorchosti. Vy'brani tvory'. – Harkiv: Ranok, 2003. – 368 s.
13. Shaxovs'kyj S. M. Majsternist' Ivana Franka. – Ky'yiv: Rad. py's'menny'k, 1956. – 252 s.
14. Czerny, Z. Le vers libre français. Poetics – Poetyka – Poëty'ka. – Warszawa: PWN, 1961. – 216 s.

Стаття надійшла до редакції 30.12.21

N. V. Naumenko, Dr Hab., Prof.
National University of Food Technologies, Kyiv

IVAN FRANKO'S POETRY "MOTHER NATURE!..." AS AN INVARIANT OF MODERN SCIENTIFIC RESEARCH

Scientific poetry is now asserted as the form of a poetic work in which the thought reveals itself as an esthetic integrity of rational and irrational initials, and the scientific component, in turn, determines the substance of the verse and thenceforth the trend of a lyrical theme development. Ukrainian scientific poetry, dating back to Ancient Rus period, obtained the new forms and sense at the end of the 19th century – firstly, in Ivan Franko's heritage. The author of this article made an attempt to comprehend the formal and substantial characteristics of I. Franko's poem 'Mamopryrodo!..' ('You Mother Nature!..') that belongs to the cycle 'In the Plain Air': particularly, its composition and language are defined as the precedents to create the novelty paradigm of the scientific research. In fact, the stanza division of the poem appears to be correspondent to the novelty structure of any scientific article (including such parts as Setting of the Problem, Analysis of the Latest Researches and Publications, Purposes of the Work, Results and Discussions, Conclusions and

Recommendations). Prosodic elements (first of all, the free verse form and the shifts in the rhythm of the speaker's narration) are hence confirmed as the factors of establishment of a creative contact with a recipient, the stimuli to the independent cognition of the reality from the standpoint of terms borrowed from various sciences. Sensory images, initially the essential source of the information about the environment, scientific terminology as one of the ways to comprehend the world, and philosophical notions as the results of cognition process are all implemented into free-verse form – condensed and otherwise open, in which the suggestive and artistic potential of words gets realized due to the internal rhythm of the protagonist's speech.

Key words: *scientific poetry, Ivan Franko's works, free verse, stanza, image, meter, term.*